

НАЦІОНАЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ АРМІЯХ 1917–1921 РОКІВ

Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
ДФ ВМУРоЛ «Україна», м. Дніпропетровськ

Каліберда Юрій. Національні військові формування в українських арміях 1917–1921 років.
У статті розглядається історія створення і бойовий шлях військових формувань інших національностей, які у 1917–1921 роках воювали у складі українських армій.

Ключові слова: Єврейський курінь Української Галицької Армії, Тульська бригада Дієвої Армії Української Народної Республіки, Донський кінний полк М. Фролова, кінна дивізія В. Яковлева.

Калиберда Юрий. Национальные воинские формирования в украинских армиях 1917–1921 годов.
В статье рассматривается история создания и боевой путь воинских формирований других национальностей, которые в 1917–1921 годах воевали в составе украинских армий.

Ключевые слова: Еврейский курень Украинской Галицкой Армии, Тульская бригада Действующей Армии Украинской Народной Республики, Донской конный полк М. Фролова, конная дивизия В. Яковлева.

Kaliberda Yuri. National military forces in the Ukrainian Army 1917–1921.
The article reviews the development and fighting the way military forces of other nations who fought in the years 1917–1921 in the Ukrainian army.

Keywords: Jewish tent of the Ukrainian Galician Army brigade Tula efficient army of the Ukrainian National Republic, Don horse regiment M. Frolova, V. Yakovlev Cavalry Division.

Однією з недостатньо досліджених сторінок визвольної боротьби періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 років залишається участь військових формувань інших національностей у складі українських армій.

Визвольні змагання українців 1917–1921 років не залишили байдужими багатьох представників різних національностей, предки яких впродовж багатьох століть пліч-о-пліч разом з її автохтонним населенням спільно проживали на території України і, яку у свою чергу також вважали своєю «другою» батьківщиною. Частина з них чесно і віддано служили новій державі, а деякі навіть займали високі командні посади і своїм військовим досвідом допомагали молодій Українській армії.

Завданням цієї статті є спроба дослідити процес створення та бойовий шлях найбільш відомих національних військових формувань Армії Української Народної Республіки періодів Центральної Ради та Директорії, Армії Української Держави гетьманату Павла Скоропадського та Української Галицької Армії у 1917–1921 роках в Україні.

Історіографія означеного питання доволі нечисленна. Радянські історики з ідеологічних причин не займалися цією проблемою. Замовчуванням історичної правди на сторінках своїх монографій вони, фактично, допомогли офіційній комуністичній пропаганді створити у головах декількох поколінь своїх співвітчизників образ спотвореної картини боротьби їх предків за державну незалежність України, доволі «живучого» та історично безпідставного міфу про так званий «вузький націоналізм» борців за українську незалежність означеного періоду.

Окремі несистематизовані свідчення про спільні дії вояків з національних військових формувань і українських бійців проти більшовиків у 1917–1920 роках надані у монографіях, мемуарах та статтях відомих українських військових та політичних діячів: П. Дяченка, Ю. Ківерчука, І. Комне-

на-Палеолога, В. Петріва, В. Проходи, А. Пузицького, О. Удовиченка, П. Христюка, П. Цапка [4; 8–10; 12–14; 18–19; 21–22], а також в працях їх політичних опонентів – керівників білого руху та окремих представників з радянського табору [2–3].

Неупереджений процес наукового дослідження історії національних військових формувань в арміях України у 1917–1920 роках розпочався тільки після здобуття Україною державної незалежності. Безпосередньо даній темі присвячена стаття-розвідка «Внесок інонаціональних військових формувань Армії УНР (1918–1920 рр.) у боротьбу за незалежність України» С. Гунського [2], а також монографії та статті Я. Типченка [15–17].

Першою національною військовою частиною в Армії УНР періоду Центральної Ради на нашу думку слід вважати колишній 3-й Мусульманський батальйон 205-го Шелакінського полку III-го Кавказького корпусу Російської армії, особовий склад якого 15 (28) лютого 1918 року, перед підходом українських та австро-німецьких військ визволив Кам'янець-Подільський від більшовиків, а пізніше у складі українських військ допомагав звільняти Україну від комуністичного панування.

Як стверджував у своїх спогадах командир Мусульманського батальйону полковник Ігор Комнен-Палеолог, цей військовий підрозділ наприкінці 1917 року опинився на Поділлі у зв'язку із затримкою під час слідування залізницею з фронту до Казані. На той час батальйон у своєму складі мав 400 багнетів при 16 скорострілах і складався з «уфимських та казанських татар» [9, 67].

15 (28) лютого 1918 року за наказом свого командира та за домовленістю з українським керівництвом вояки Мусульманського батальйону несподівано напали на більшовиків і, після короткотривалого бою захопили переправу через річку Смотрич, міст через Дністер, а також підступи до Кам'янця-Подільського. Внаслідок цієї військової операції мусульмани втратили 28 вбитими і 28 пораненими [9, 69].

Принц Ігор Комен-Палеолог – командир татарського національного відділу. Оборонець Кам'янця-Подільського від червоної навали в 1919 р.

На думку сучасного дослідника Ярослава Тинченка саме успішні дії Мусульманського батальйону дали можливість частинам українського куреня імені Яна Кармелюка майже без бою увійти до міста та без жодних проблем зайняти його центр і всі державні установи [15, 350].

7 березня 1918 року Мусульманський (татарський) батальйон увійшов до складу Кам'янець-Подільського гарнізону (комендант міста сотник Армії УНР Юрій Ківерчук) [4, 36–37].

У березні-квітні 1918 року у складі військ Української Народної Республіки Мусульманський батальйон взяв участь у визволенні Лівобережної України від більшовицької окупації. Ймовірно, наприкінці квітня вояки-мусульмани після демобілізації своїм ходом повернулися додому (на територію Поволжя).

У квітні 1918 року під час походу Кримської групи Армії УНР під проводом полковника Петра Болбачана у складі Гайдамацького кінного полку імені К. Гордієнка (командир – полковник В. Петрів), який входив до складу цієї групи українських військ, у звільненні півострова від влади більшовиків впродовж короткого терміну взяли участь ще дві національні військові частини: Татарський кінний чамбул та Турецька піша сотня.

Офіційно, вони приєдналися до гордієнківців 23 квітня у Джанкої (після звільнення останніми міста від більшовиків) відповідно до умов попередньої таємної наради, яка відбулася 22 квітня у Сімферополі між представниками українських військ та членами кримськотатарського курултаю.

За спогадами Всеволода Петріва Татарський чамбул складався з кількох сотень озброєних вершників – місцевих кримських татар, які добре знали цю гірську місцевість і тому були чудовими провідниками для української кінноти. Командиром чамбулу був призначений гордієнківський сотник Андрієнко.

У свою чергу Турецька піша сотня (200 вояків) була сформована з колишніх військовополонених турецької армії. Ці обидва підрозділи увійшли до складу новоствореної 4-ї сотні Гордієнківського полку, яку очолив сотник Білоусов [10, с. 509, 512]. 24 квітня за допомогою цих національних військових формувань гордієнківцями майже без бою була звільнена столиця колишнього Кримського ханства – Бахчисарай. Після відвороту українських військ з території Кримського півострова наприкінці квітня Татарський чамбул і Турецька сотня припинили своє існування.

Новою сторінкою історії національних військових формувань став період правління в Україні гетьмана Павла Скоропадського. В «Історії українського війська» зазначається, що «весь час існування Гетьманщини й за її допомогою організовано по цілій Україні московські добровольчі частини, як

зовсім вільно набирали собі добровольців до різних білих російських армій та безкарно вели пропаганду проти української держави» [7, 168–169]. Показово, що майже всі ці військові російські формування зовсім не підлягали гетьману.

У той же час Головнокомандувач Півдня Росії генерал А. Деникін надавав доволі скептичну оцінку щодо їх боєздатності. «Чисельність офіцерських дружин була незначною – 3-4 тисячі; організація контррозвідки і «загони особливого призначення» домінували над багнетами», – писав він на сторінках своєї відомої праці «Очерки русской смуты» [3, 146].

У жовтні 1918 року, намагаючись якимось підпорядкувати та використати ці військові формування у власних цілях, гетьман П. Скоропадський «наказав поспішне формування т. зв. особливого корпусу із 8 полків, що мав складатися із старшин та юнкерів-москалів, уроженців України» [7, 169].

За планами українського командування цей корпус повинен був увійти до складу Армії Української Держави. Проте антигетьманське повстання у листопаді-грудні 1918 р. звело всі ці задуми нанівець.

На початку листопада 1918 року Павло Скоропадський видав наказ про формування добровольчих офіцерських дружин по великих містах України (т. зв. офіцерські загони генералів Гомбіювського, Рубанова, Святополк-Мирського та ін.). Загальне керівництво добровольцями здійснював «московський шовініст» генерал Кіріпчов [7, 169].

Крім вищезгаданих російських офіцерських формувань також існували повітові охоронні комендантські сотні (139 піших і 86 кінних) [5, т. 3, 1180]. Організаційно вони входили до складу Армії Української Держави і використовувалися проти повсталих селян.

Гетьманський уряд намагався безуспішно використати російські частини у придушенні антигетьманського повстання. Так, 18 листопада 1918 року біля залізничної станції Мотовилівка відбувся бій між вій-

ськами Директорії УНР (основу якого склали частини Окремого загону Січових Стрільців полковника Є. Коновальця) та гетьманськими військами на чолі з генерал-майором О. Святополком-Мирським (до складу якого входила 1-а Офіцерська дружина у кількості 600-100 багнетів).

Національні військові формування брали участь у збройному захисті території Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Так, у складі Галицької Армії (ГА) у 1919–1920 роках воювало єврейське військове формування більш відоме під назвою Жидівський (Єврейський) Курінь або Пробойовий курінь 1-го Корпусу Української Галицької Армії.

Як стверджують історичні джерела, Єврейський Курінь був сформований у червні 1919 року під час Чортківської офензиви ГА з жидівської (Jewish) міліції Тернополя під командуванням поручника Соломона Ляйнберга [6, т. 2, 680; 11, т. 1, 198].

Поява цієї військової частини мала свою передісторію. Єврейські погроми, які були здійснені поляками 21–24 листопада 1918 року у Львові (під час яких загинуло 150 євреїв і постраждало близько семи тисяч родин), спонукали єврейське населення Галичини заснувати по великим містам ЗУНР добровільні загони міліції, призначенням яких була самооборона від будь-яких етнічних чи військових посягань.

Зокрема, таку міліцейську формацію було засновано в Тернополі в листопаді 1918 року колишнім поручником австрійського піхотного полку Соломоном Ляйнбергом. І коли 16 червня 1919 року українці відбили у поляків Тернопіль, за погодженням з виконавчим комітетом євреїв Тернополя – «Жидівською національною радою» – Соломон Ляйнберг звернувся до полковника Галицької армії Осипа Микитки з пропозицією приєднатися до лав ГА. Так з'явився «Пробойовий курінь I корпусу Галицької армії», який став більш відомим під назвою «Жидівський курінь УГА».

Соломон Ляйнберг – командир
Жидівського куреня УГА, поручник

За дуже короткий час Жидівський Курінь вже налічував 1200 вояків-євреїв, які добровільно зголосилися воювати за українську державу, що само по собі є феноменом, який можна прирівняти до Єврейського легіону, який під час Першої світової війни на боці Великої Британії воював у Палестині. Щоправда, вояки Жидівського Куреня воювали за Україну, в той час коли вояки Єврейського легіону боролися за власні національні інтереси.

Жидівський Курінь отримав гучну назву «пробойового», тобто «ударного», що свідчило про його бойові властивості та залучення до найважливіших бойових дій. У свою чергу він складався, як уже було сказано раніше, головним чином з вояків єврейської національності, проте серед командирів його сотень і чет були також старшини-українці. Організаційно до складу куреня входило чотири сотні піхоти (по 200 стрільців), кулеметна сотня, чета кін-

ноти, чета саперів і чета зв'язку [11, т. 1., 198].

З 14 липня 1919 року, після короткого вишколу у с. Остап'є (нині Підволочиського району Тернопільської області), особовий склад Жидівського Куреня брав участь у бойових діях з польськими військами на лінії сіл Максимівка-Романове Село-Жеребки-Колодіївка, прикривав відхід частин 1-го корпусу за р. Збруч у районі Скалата, Гримайлова та Гусятини.

На території Східної України курінь відзначився в боях із більшовицькими військами під Проскуровим, Вінницею та Бердичевим. З боями дійшов аж до околиць Києва – Святошина. Пізніше ніс гарнізонну службу в Бердичеві, де поповнився за рахунок мобілізованих із числа місцевих мешканців.

Внаслідок бойових дій та епідемії тифу і дизентерії Жидівський Курінь втратив 2/3 особового складу. У листопаді 1919 року Начальна команда УГА його розформувала, вцілілих вояків перевели в інші частини.

Частина його вояків дісталася до Одеси, звідки разом з членами місцевої єврейської бойової дружини емігрували до Палестини. Дехто залишився на території Радянської України, а деякі, серед яких був і Соломон Ляйнберг, повернулися в Галичину, яка на той час була вже під Польщею. У Тернополі він невдовзі був заарештований польськими властями і закатований у місцевій в'язниці (за іншими даними – в таборі для інтернованих військовополонених Української Галицької Армії) в 1920 році.

Національні військові формування широко використовувалися також Дієвою Армією Української Народної Республіки. Так, відомо, що у травні 1919 року за наказом українського командування у районі м. Дубна (де компактно проживало багато чеських колоністів), формуванням чесько-українського полку у складі Волинської дивізії Дієвої Армії УНР займався колишній командир полку ім. В. Винниченка, член Української партії соціалістів-революціоне-

рив, а згодом повстанський отаман – Михайло Гришко [5, т. 3., 1180; 16, 123].

Проте цей захід М. Гришка не мав успіху. Через низку об'єктивних і суб'єктивних обставин (головним чином через наступ Червоної Армії) чесько-український полк так і не був до кінця сформований, а його вояки, невдовзі, були переведені до складу інших частин Української армії [14, 91–92; 17, 123].

У 1919–1920 роках основу національних військових формувань Дієвої Армії УНР становили колишні вояки російських військових формувань Червоної Армії та Добровольчої армії генерала А.–Деникіна, які впродовж цього періоду як окремими частинами, так і цілими дивізіями, і, навіть, арміями переходили на бік українців.

Так, у складі Дієвої Армії УНР з квітня по травень 1919 року діяла суто російська військова частина – Тульська бригада. Найбільш повну історію цього військового формування надають на сторінках своїх досліджень сучасні історики Я. Тинченко та С. Губський [17; 2].

Сформовану із селян Тульської губернії 2-у (Тульську) бригаду 8-ї стрілецької дивізії Червоної Армії з двох піхотних полків (67-го и 68-го), у березні 1919-го було скеровано на фронт у район міста Калинковичі на півдні Білорусі. Там їй протидіяли війська УНР. Погане постачання та невдоволення вояків-тульчан політикою «воєнного» комунізму призвели до того, що 24–29 березня 1919 року бригада разом із місцевим «Поліським повстанським комітетом» підняла заколот (в радянській історіографії відомий під назвою «стрекопитовщина»).

Повстанців очолив 28-річний соціаліст-революціонер М. Стрекопитов, який у царській армії був прапорщиком (за іншими даними штабс-капітаном). 24 березня 1919 року заколотники захопили Гомель. На захопленій території Поліський повстанський комітет проголосив Російську Народну Республіку, а М. Стрекопитов став

командувачем »Першої армії російської республіки».

Однак уже 29 березня повстанці, не знайшовши підтримки з боку місцевих селян, зазнали поразки від червоних. Вони відступили на територію Української Народної Республіки і стали підрозділом Української армії.

Новостворена Тульська бригада (командир – сотник М. Стрекопитов) постала 1 квітня і до 17 травня 1919 року діяла спочатку проти червоних (а згодом і проти поляків) у складі Північної групи військ Правобережного фронту Дієвої Армії УНР.

В організаційному плані вона мала два піші полки, гарматну батарею та кінний загін, що разом нараховували до 2000 осіб, але боездатних було не більше чверті [2, 240]. Через низький морально-психологічний та бойовий стан особовий склад бригади був відведений на відпочинок до Рівного, де перебував штаб командувача Північної групи військ. 18 квітня після короткотривалого перепочинку та поповнення туляки потягами відбули на фронт на станцію Майдан-Вілля. Після вивантаження повели наступ проти червоних на Новоград-Волинський. Впродовж декількох днів разом з іншими українськими частинами Тульська бригада вела безуспішні бої на Звягельському напрямі.

Військові мемуаристи стверджували, що під час цих боїв у частинах Тульської бригади серед його командирів та особового складу панували анархія і моральний розклад, нерідкими були випадки порушення військової дисципліни та вживання солдатами дивізії спиртних напоїв. Загальна ситуація під Звягелем для української сторони стала критичною і через погане керівництво українськими військами з боку слабо компетентного командира угруповання отамана Гусаренка.

27 квітня 1919 року саме через нездатність Гусаренка керувати військами між вояками одного з полків Тульської бригади та вояками-сірожупанниками (1-го та 4-го

Сірожупанних полків Дієвої Армії УНР) в районі Стрийова-Сусли виник серйозний конфлікт, який призвів до запеклого нічного бою, під час якого були втрати з обох боків [12, 106].

Невдалий заколот командувача Північної групи отамана В. Оскілка проти Директорії, який відбувся в ніч з 28 на 29 квітня 1919 року в Рівному, остаточно дезорганізував та морально розклав і без того невтривалих вояків Тульської бригади. Невдалою була також спроба українського керівництва використати туляків і проти польських військ, які скориставшись важким становищем Дієвої Армії УНР, 16 травня 1919 року захопили Луцьк і швидко наступали на Рівне.

Фінал історії Тульської бригади був трагічним. 17 травня 1919 року, після короткотривалих переговорів комбрига М. Стрекопитова з польською стороною, частини Тульської бригади самочинно покинули українсько-польський фронт і вирушили до залізничної станції Ківерці, зайнятої поляками, де згодом були роззброєні та інтерновані [17, 126].

На завершальному етапі визвольних змагань в Україні на боці українців воювали білогвардійські козачі військові формування, які виділялися високою стійкістю та боєдатністю. Так, у квітні 1920 року на Поділлі до лав Дієвої Армії Української Народної Республіки приєднався дивізіон 42-го козачого полку на чолі з осавулом Михайлом Фроловим [16, 457].

До цього 42-й полк воював у складі групи білих військ, яка на чолі з денікінським генералом П. Бредовим, з боями вийшла з-під Одеси до Польщі. Підійшовши в квітні 1920 року до лінії фронту, яку тримали українсько-польські війська, дончаки, всупереч волі свого командування відмовилися від свого попереднього плану за допомогою союзників Польщі французів переправитися до Криму та приєднатися до армії генерала Петра Врангеля, і вирішили стати під жовто-блакитні прапори УНР, щоб

разом з українцями та поляками битися проти спільного ворога – російських більшовиків під гаслом: «За самостійну Україну! За самостійний Дон!».

Спочатку підрозділ отримав назву «42-го Донського козачого кінно-партизанського загону». В районі м. Нової Ушиці до нього влилася кінна сотня кубанців сотника Юркевича. Після поповнення загін Фролова був перейменований на «2-й кінний полк», який увійшов до складу 2-ї стрілецької дивізії Дієвої Армії УНР Олександра Удовиченка, що на той час займала відтінок польсько-радянського фронту від Дністра до Нової Ушиці [18, т. 2, 41].

Бойовий шлях для 2-го кінного полку розпочався доволі вдало. Вже 4 травня кіннота Фролова оволоділа м. Ямполем, вбивши з нього невелику більшовицьку залогу. 6 травня 1920 року частини 2-ї стрілецької дивізії (разом з «фроловцями») в районі Ямполья «зустрілися з роз'їздами 3-го полку 3-ї української Залізної дивізії» – авангардом Армії УНР генерала Михайла Омеляновича-Павленка, що поверталася з Першого зимового походу [19, 154].

Після реорганізації 2-га стрілецька дивізія змінила свій порядковий номер на третій і стала називатись «3-ю Залізною дивізією» [20, 4]. Відповідно 2-й кінний полк отримав назву «3-й Донський кінний полк 3-ї Залізної дивізії Армії УНР».

Згадують, що нищівної атаки полку складом у 500 шабель і 20 кулеметних тачанок під командуванням молодого енергійного бойового командира Михайла Фролова «не могла витримати жодна советська частина» [13, 389].

Впродовж польсько-радянської війни 1920 року полк Фролова взяв безпосередню участь у всіх визначних боях і маршах цієї військової кампанії. Командир полку та його особовий склад за мужність, героїзм, самопожертву та звитягу, проявлені в них неодноразово відзначався в наказах українського командування. Про це говорять такі красномовні факти.

Так, 26 червня 1920 року наказом ч. 34 по 3-й Залізній дивізії генерал-хорунжий Удовиченко щиро подякував полковникам Бурківському, Шандрукові та сотнику Фролову «за труди у формуванні і навчанні підлеглих їм частин, за мистецьке керування операціями» [18, т. 2, 53–54].

12 серпня 1920 року в наказі по армії ч. 0145 генерал Михайло Омелянович-Павленко, дякуючи старшинам і козакам Запорізької, Волинської та 3-ї Залізної дивізії «за стійкість і відвагу в боях 9 і 10 серпня на р. Стрипі», зокрема, відзначив «3-й кінний полк Залізної дивізії і його командира, сотника Фролова» [18, т. 2, 81–82].

У липні 1920 року, разом з іншими кінними підрозділами Армії УНР, зведеними в Окрему кінну дивізію (комдив – генерал І. Омелянович-Павленко), 3-й Донський кінний полк брав безпосередню участь у бою з червоною кіннотою під Сидоровим, у ході якого з обох боків взяли участь понад 2,5 тис. шабель.

Без перебільшення можна сказати, що саме стрімка, блискавична та ефективна атака фроловців 25 липня 1920 року проти правого флангу червоних, яка була своєчасно підтримана українською кіннотою та влучним артилерійським вогнем українських артилеристів, принесла блискавичну перемогу Українській армії у цій визначній битві періоду Визвольних змагань в Україні [22, 209].

У ході жорстоких і виснажливих боїв 10–21 листопада 1920 року саме 3-й кінний полк з великими втратами, самотужки, вів останній нерівний бій з усією 8-ю радянською дивізією [19, 185]. Всі без винятку вояки полковника М. Фролова були вірні своєму слову і за Україну «боролись... чесно і хоробро до кінця...» [18, т. 2, 40]. Але сили у цій боротьбі були занадто нерівними.

21 листопада 1920 року вояки полку Михайла Фролова прорвали більшовицьке оточення і разом з іншими частинами Армії УНР перейшли на західний берег Збруча, де згодом були роззброєні та інтерновані поляками.

*Михайло Фролов – командир
3-го кінного полку 3-ї Залізної дивізії*

Підписання 18 жовтня 1918 року прелімінарного договору між Польською державою та Радянською Росією та припинення воєнних дій на польсько-радянському фронті поставило українську сторону в надзвичайно складне становище. Адже саме з цього моменту 15-тисячна Армія УНР, яка контролювала територію декількох повітів Південного Поділля, фактично опинилася наодинці з майже 3-мільйонною Червоною Армією.

Ще у серпні 1920 року у Варшаві між головою Директорії Симоном Петлюрою та головою Російського політичного комітету (РПК) у Польщі відомим антибільшовицьким діячем Борисом Савинковим було підписано обоюдну угоду, результатом якого було визнання незалежності України частиною російської еміграція, що орієнтувалася на Б. Савинкова.

Саме тоді ж під загальне керівництво Головного отамана Армії УНР Симона Петлюри переходить 3-тя Окрема Російська

армія під командуванням генерал-лейтенанта Б. Перемикіна.

У листопаді 1920 року 3-тя Окрема армія знаходилася у стадії формування, основу її особистого складу склали рештки білогвардійських армій – Північно-Західної генерала Юденича, Північної генерала Міллера та Добровольчої генерала Денікіна (частини генерала Бредова) та ін.

3-тя Окрема Російська армія на той час організаційно складалася із «двох піхотних дивізій та однієї кінної», а її чисельність – «до 300 піхоти, до 800 кінноти при 12 гарматах» [19, 182]. Увійшовши до складу Армії УНР, вона через свою недоукомплектованість особовим складом та брак зброї лише тільки частково взяла участь в останніх боях з червоними 10–21 листопада 1920 року, оперуючи на її лівому фланзі «в напрямку Проскурів-Вінниця» [19, 183].

У ході цих виснажливих боїв особливо відзначилася кінна дивізія кубанського осавула Вадима Яковлева. «Дивізія Яковлева – це колишні частини денікінських військ, які потрапили до Польщі й були інтерновані. Поляки їх озброїли і кинули проти Будьонного під Замостям. Коли було укладено угоду між українським урядом і російським комітетом, дивізія Яковлева вирушила на злуку з Українським військом як автономна частина. Вона складалася з таких частин: Вовчанський драгунський полк – 350 шабель; полк донських козаків – 250 шабель; полк терських козаків – 150 шабель; батарея чотири гарматного складу – згадував у своїх спогадах командир 1-го полку кінного Чорних запорожців Армії УНР генерал-поручник Петро Дяченко про своїх союзників по спільній боротьбі з більшовиками» [4, 126]. П. Дяченко надав доволі точну характеристику та бойовий склад цього «екзотичного» військового формування, у складі якого проти червоних його кінний полк воював з 16 до 20 листопада 1920 року.

До вищесказаного можна лише додати, що своєму створенню та існуванню ця кінна дивізія завдячувала виключно своєму

командирові – досвідченому офіцерові-фронтовику, кубанському осавулу Вадиму Яковлеву.

На жаль, відомостей про особистість цього офіцера в історичній літературі залишилося дуже мало, якщо не враховувати зловіщий опис його зовнішності під час бою з будьонівськими кіннотниками у радянського письменника Ісаака Бабеля: «Во рту его блестел золотой зуб, черная борода лежала на груди, как икона на мертвеце» [1, 168].

За своїми поглядами це була людина, яка гаряче відстоювала незалежність Кубані. Від інших офіцерів відрізнявся доволі незалежним та неповажливим характером, всіляко намагався відстоювати самостійність свого підрозділу від зазіхань з боку різних російських політичних кіл.

У Варшаві він виступив з ініціативою про створення козачих військових формувань у складі польського війська для боротьби з Червоною Армією. 15 червня 1920 року, після отримання дозволу від маршала Ю. Пілсудського на створення козачих частин у складі Війська Польського, приступив до створення такої кінної бригади поблизу м. Каліш.

Основу Окремої збірної козачої бригади В. Яковлева склали кубанські та донські козаки колишньої армії генерала А. Денікіна, колишні військовополонені російської армії – учасники Першої світової війни, які опинилися на території Польщі, інтерновані поляками вояки Армії УНР, дезертири Червоної Армії та ін.

У середині серпня 1920 року кінна бригада В. Яковлева (бл. 700 шабель, у складі двох полків: 1-го Терського та 2-го Зведеного Донського) у підпорядкуванні 6-ї польської армії виступила на південній ділянці польсько-радянського фронту проти Першої Кінної армії Семена Будьонного.

Бойове хрещення бригади відбулося 27 серпня у битві, яка в польській військовій історіографії іменується «битвою під Комаровим» (Bitwa pod Komarowem), а в радянській – рейдом Першої Кінної армії на Замостя.

У ході цих виснажливих боїв, не дивлячись на старе спорядження, відсутність обозу і певні сумніви з боку польського військового керівництва щодо боєздатності цієї російської частини, саме під Замостям проявився особливий бойовий дух кіннотників Яковлева, які рвалися у бій з більшовиками.

Ознакою їх похмурої рішучості також став і чорний колір одностроїв, у який були одягнені всі без винятку старшини та вояки кінної бригади. Саме цей колір, про який згадують і радянські мемуаристи, у ході кавалерійських атак оказував панічний психологічний ефект на наступаючі лави більшовиків.

Так, вже згадуваний військовий кореспондент І. Бабель на сторінках своєї відомої «Кінармії» писав про той спустошливий ефект, який 31 серпня 1920 року поблизу села Часники під Замостям провели кулеметники бригади Яковлева проти багато переважаючих у чисельності, розгорнутих по фронту кіннотників цілої 6-ї радянської дивізії 1-ї Кінної Армії, змусивши останніх декілька разів поспіль тікати з поля бою.

У ході боїв за Замостя червоним вдалося завдати значних втрат яковлівцям, але частини Червоної Армії так і не змогли остаточно розбити кінну бригаду осавула В. Яковлева.

Передішка на радянсько-польському фронті (з 18 жовтня по 9 листопада 1920 р.) була використана В. Яковлевим для проведення реорганізації, у ході якої його Окрема збірна козака бригада за рахунок поповнення своїх рядів особовим складом та озброєнням (4-ма гарматами) значно посилила свою бойову міць і була розгорнута у кінну дивізію. Комдив В. Яковлев лише номінально підпорядковувався командувачу 3-ї Окремої Російської армії генералу Б. Перемікіну, часто на свій розсуд приймаючи головні рішення.

Після приєднання до Армії УНР кінна дивізія Яковлева разом з 1-ю Запорозькою дивізією оперативно відносилася до Лівій групи українських військ (командир групи

генерал-хорунжий Г. Базильський), що прикривала радянсько-український відтінок фронту «від Бара до Літина» [19, 184].

Як детально у своїх мемуарах згадував П. Дяченко, після з'єднання 16 листопада 1920 року з 1-м Кінним полком Чорних запорожців, «дивізія (у загальній кількості 1000 осіб) мала завдання прорвати фронт і вдарити на тили ворога в районі с. Стара Гута» [4, 126].

Перші бої дивізії проти значно переважаючих у силах та озброєнні червоних були важкими, але успішними. У результаті несподіваної кінної контратаки того ж дня більшовицький фронт було прорвано. Яковлівцям разом з «чорними» після жорстокого артилерійського двобою з радянським бронепотягом «Червоноармієць» вдалося зайняти село Старі Гути.

Розвиваючи свій тактичний успіх на «плечах» відступаючого ворога, кінна дивізія у вечорі 16 листопада успішно вибила з с. Деражні кіннотників Г. Котовського (захопивши при цьому чимало трофеїв та полонених, серед яких «майже весь духовий оркестр Котовського») [4, 127].

Проте вже 18 листопада 1920 року червоні кинули проти Лівій групи армії УНР 6-ту радянську дивізію і кіннотники Яковлева з боями відступали на Проскурів, втративши зв'язок з головними силами українських військ, всіляко намагаючись відірватись від кінноти червоних. 21 листопада вояки кінної дивізії Яковлева після переходу р. Збруч розділили долю Армії УНР (були інтерновані поляками).

Вищевикладене свідчить, що у ході боротьби за українську державність у 1917–1921 роках та за спільне майбутнє разом з кращими синами українського народу у лавах національних військових формувань армії України боролися і тисячі представників інших національностей. Героїзм і звитяга їх командирів і вояків повинна назавжди зайняти належне місце в пам'яті, серцях і в душах громадян незалежної України.

ДЖЕРЕЛА

1. Бабель І. Конармія // Пробудження. Очерки. Рассказы. Киноповесть. Пьеса. – Тбілісі: Мерани, 1989. – С. 95-182.
2. Губський С. Внесок інонаціональних військових формувань Армії УНР (1918–1920 рр.) у боротьбу за незалежність України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 39. – С. 233–247.
3. Деникин А. І. Очерки русской смуты // Вопросы истории. 1991. – № 1. – С.146–166 та ін.
4. Дяченко П. Чорні запорожці: спогади командира полку Чорних запорожців Армії УНР. – К.: Стікс, 2010. – 448 с.
5. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина: У 3-х т. / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович і проф. д-р Кузеля. – Мюнхен – Нью-Йорк: Наукове Т-во ім. Шевченка, 1949–1955. – 1230 с.
6. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: У 10-ти т. / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Наукове Т-во ім. Шевченка, 1955 – 1984. – 4015 с.
7. Історія українського війська. У 2-х т.: Т. 2. – К.: Варта, 1995. – 464 с.
8. Ківерчук Ю. Від автономії до суверенності // За Державність. – Торонто, 1964. – 36. 10. – С. 27–37.
9. Комнен-Палеолог І. Звільнення Кам'янця-Подільського від більшовиків у 1918 році // За Державність. – Торонто, 1966. – 36. 11. – С. 65–72.
10. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921) // Військово-історичні праці. Спомини / В. Петрів. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 237–623.
11. Підкова І. З., Шуст р.М. Довідник з історії України. Видання у трьох томах: Т. 1 (А-Й). – К.: Вид-во «Генеза», 1993. – 225 с.; Т. 2 (К-П). – К.: Вид-во «Генеза», 1995. – 435 с.; Т. 3 (Р-Я). – К.: Вид-во «Генеза», 1999. – 684 с.
12. Прохода В. Записки до історії сірих (сірожупанників) // За державність. – Каліш, 1929. – 36. 1. – С. 72–117.
13. Прохода В. Записки непокірливого. Історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. – Ч.1. – Торонто: Вид-во «Пробоем», 1967. – 434 с.
14. Пузицький А. Бої сірих за Коростень: (Рік 1919) // За Державність. – Варшава, 1930. – № 2. – С. 73-97.
15. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). – Київ–Львів, 1996. – 371 с.
16. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. – К.: Темпора, 2007. – 536 с.
17. Тинченко Я. Під трьома прапорами // Академія. – Київ, 1994. – N 1. – С.120–128.
18. Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії військ УНР. – Нью-Йорк: Червона Калина. – Т.1. Рік 1919 – 1971. – 264 с.; Т.2. Рік 1920. – 1982. – 230 с.
19. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – К.: Україна, 1995. – 206 с.
20. Українсько-московська війна 1920 року в документах. З передмовою і редакцією В. Сальського. Документи впорядкував ген. П. Шандрук. – Варшава, 1933. – 399 с.
21. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 років.: У 4-х кн. – Нью-Йорк, 1969. – Кн. 1. – 152 с.; Кн. 2. – 204 с.; Кн. 3. – 160 с.; Кн. 4. – 192 с.
22. Цапко П. Кінний бій під Сидоровим // За Державність. – Торонто, 1964. – № 10. – С. 204–210.